

גלגולו של ירושלמי מדומה

בספר הבעש"ט, בעריכת הרב י"ל הכהן מימון (ירושלים תשך, עמ' רפב—שיט), פרסם א"ז בן-ישי קונטרס בשם "ילקוט שמואל" הכולל "דברי תורה, ספורי מעשיות ושיחות-צדיקים שנאספו ונרשמו ממקורות ראשונים ונוסחו בלשון-הקודש על-ידי [אביו] הרב יעקב שמואל הלוי איש הורוויץ סג"ל" בשנים תרן—תרס, בקרוב. בעמ' שה אנו קוראים: **ר' אפרים זלמן מרגליות...** בא פעם להתארח אצל הצדיק ר' **אברהם יהושע השיל מאפטה**, בזמן שכיהן ברבנות ביאסי... אמר הרבי מאפטה... מצינו **בירושלמי** מעשה מוקשה בר' חייא, ושאלתי כמה למדנים, ולא ידעו להשיב. וכך מסופר **בירושלמי**:

ר' חייא נפק לקרייתא ג, חזי דמחללי מעצרתא ג, כתב ורמה פתקה: אל תקרי "עצרת תהיה לכם" (במדבר כט לה), אלא "תחיה לכם", ומי האיש החפץ חיים ולא יחללו עוד ג. עד כאן לשונו.

השאלה היא — אמר הרב מאפטה — לא מצאנו בכל הש"ס לשון "רמה פתקה", אלא לשון **דרש בלבד**. משום-מה לא דרש ר' חייא בעל-פה וכתב את דרושו בכתב?

ישב ר' אפרים זלמן כמה רגעים כמשתומם, ואחר כך השיב: מצינו, שר' חייא לא יכול היה לבטא את האות "ח", ובמקומה היה מבטא "ה". ויש לכך גמרא מפורשת (**מגילה כד ב**): אמר ליה ר' חייא לר'

1 אין זה אלא "תיקונו" של המגיה. בכתב-היד, שהיה למראה עיני: **לברייתא** — כנוסח ב, להלן — אבל בנוסח ג: לקרייתא. ואילו בנוסח ה, שהוא הקדום ביותר: חלף אדוך פלן.

2 כן גם בנוסח ב וג. וכבר העיר ר"א עפשטיין (ראה להלן, נוסח ה), שהוראת "מעצרתא" היא היקב שדורכין בו הענבים (עי' עבודה זרה ס.)! ושמא מקור הטעות בקריאה משובשת בתלמוד: מר בריה דרבינא — כולה שתא הוה יתיב בתעניתא, לבר **מעצרתא** ופוריא ומעלי יומא דכיפורי (**פסחים סח**): = מר בריה דרבינא — כל השנה היה יושב בתענית, חוץ **מעצרת** ופורים וערב יום הכפורים. והקורא קרא מ פתוחה במקום צרויה, שחשבה משקלית ואינה אלא שמושית.

בנוסח ד: **עצרתא**, ואילו בנוסח ה "המקורי": דקא מזלזלי אנשי בש"ע [=בשמיני עצרת]. וכבר העיר הנ"ל, שהוראת "עצרתא" — וכן "עצרת" — בדברי חז"ל היא תמיד: חג **השבועות**, ולא שמיני עצרת. עי' להלן: נספח.

3 עפשטיין אומר, שסיוס זה "מוכיח שהוא נובע מזמן מאוחר". ואמנם בנוסח ה אינו ועל כן הוצרך ל"בעל הפירוש". ואילו נוסח ד מסיים: ללמוד, שכל מי שמכבד עצרת הוא מחיה אותו.

שמעון בר רבי : אלמלי אתה לוי, פסול אתה מן הדוכן, משום דעבי קלך. אתא אמר ליה לאבוה, אמר ליה : זיל אימא ליה, כשאתה מגיע אצל "וחכיתי לה" (ישעיה ח יז) לא נמצאת מחרף ומגדף ? ופירש רש"י, שהיה קורא לחיית"ן ההי"ן, נראה כאומר "והכיתי". עכ"ל. ואס"כ לא היה ר' חייא יכול לדרוש בעל-פה "עצרת תחיה לכם" אלא "תהיה לכם", מפני שלא יכול היה לקרוא בעל-פה חי"ת. משום כך כתב בפיתקא. אותו יום היה יום-קיץ, ופניו של הגאון ר' אפרים-זלמן נטפו זיעה. כששמע הרב מאפטה את ההסבר הנפלא הזה, קם ממקומו, הוריד את המפה מעל השלחן ונגב את זיעתו של ר' אפרים-זלמן, ונשקו על מצחו, והיה מחבבו ביותר. עכ"ל הסיפור בקונטרס "ילקוט שמואל".

על כך מעיר המביא לבית הדפוס : בכתב-היד לא צויין מקומו של הירושלמי. חפשתי וגם שאלתי בקיאים בירושלמי, ולא מצאתי לפי שעה את הדרש הזה של ר' חייא, ואיני בטוח גם בדיוק הנוסח, אך כך מצאתי בכתב-יד.

נוסח ב

והנה כל הסיפור הנ"ל אינו אלא נוסח שבעל-פה לשמועה שנדפסה כבר — תשעים וחמש שנים לפני ספר הבעש"ט — על-ידי ר' אהרן וואלדען, בספרו הידוע "שם הגדולים החדש", ווארשא תרכה, חלק א, אות ז, סימן כח. ואלה דבריו :

עוד כתב לי * וזה לשונו : שמעתי ממגידי אמת, שכאשר היה אא"ז הגאון המובהק רשכב"ה מהרא"ז מרגליות זצלה"ה מסתופף בבית קדשו של אדמו"ר הגאון איש אלהים קדוש הרב מאפטה זצלה"ה, שאל לאא"ז הירושלמי :

ר' חייא נפק לברייתא*, חזי דמחללי מעצרתא*, אמר : למחר אכתוב בפיתקא : אל תקרא "עצרת תהיה לכם", אלא "תחיה לכם", ומי האיש החפץ חיים ולא יחללו עוד. עכ"ל.

ושאל לו : מדוע לא נפק תיכף לדרוש זאת ?

ובתכ"ד⁴ השיב לו אא"ז שהוא ש"ס בבלי מפורשת במגילה דף כד : אמר ליה ר' חייא לר"ש בר רבי : אלמלי אתה לוי, פסול אתה מן הדוכן, משום דעבי קלך. אתא א"ל לאבוה. א"ל : זיל אימא ליה, כשאתה מגיע אצל "וחכיתי לה" לא נמצאת מחרף ומגדף ? ופירש"י, שהיה קורא לחיית"ן ההי"ן, נראה כאומר "והכיתי". עכ"ל. וא"כ לא היה יכול בע"פ

4 ר' צבי הירש הלוי איש הורוויץ מבראד, בן בתו של ר' אפרים זלמן מרגליות. ולא עלה בידי לברר יחוסו המשפחתי לר' יעקב שמואל, בעל הקונטרס שלנו.

5 ע"י לעיל הערה 1. 6 ע"י לעיל הערה 2. 7 ובתוך כדי דבור.

לדרוש "עצרת תחיה לכם", אלא "תהיה לכם", דהא לא יכול לקרוא בע"פ חי"ת. לכך אמר: למחר אכתוב בפיתקא. והבן. והוא הפלא ופלא. ודפח"ח. והקדוש מאפטא זצלה"ה נשקו על מצחו. כך שמעתי, אולם חפשתי להירושלמי הנ"ל ולא מצאתיו כעת עדיין.

נוסח ג

כעבור שש שנים נדפס שנית "ירושלמי" זה ופירושו על-ידי ר' יעקב שור, בספרו הנפלא "מאיר עיני חכמים" (אשר מסביב ל"קונטרס וועד חכמים" של אביו ר' יצחק), למברג 1871, סימן נט, דף [מג] סוף ע"א, וזה לשונו:

ואני הבן פרשתי לפניו [לפני אבי] מאמר הירושלמי, דר"ח נפיק לקרייתא⁸, חזי' [ו] דמחללי מעצרתא⁹, אמר: למחר אכתוב בפיסק' [!]: אל תקרי "עצרת תהיה לכם", אלא "תחיה לכם", ומי האיש אשר חפץ חיים לא יחלל עוד. ע"כ.

ושאל אותי אמו"ר נ"י: מדוע לא דרש זאת תיכף, ולמה לו להמתין למחר ולכותבו?

ואמרתי, שיובן זה על פי הש"ס הנ"ל, דר' חייא לא היה יכול לבטות [!] הח' שפיר, והיה קורא כמו הי, וא"כ לא היה יכול לדרוש בפה: א"ת תהיה אלא תחיה, ועל כן הוצרך להמתין עד למחר ולכתבו בפיסקא [!]. והוא יקר. [והראה לי אח"כ, שבספר שם הגדולים החדש, אות ר' זלמן, הביא, שהרב הצדיק החסיד מאפטע נ"ע שאל זה להגאון הגדול מהר"ז מבראד זצ"ל, והג' מהר"ז השיבו כן. וחדאי נפשאי].

נוסח ד

נוסח שונה תכלית שינוי פורסם ב"הפסגה", קובץ ראשון, ווילנא תרנה, עמ' 72, סימן ט, מעזבונו של ר' זיסקינד ארי' ליב טריווש [אשר נפטר בשנת תרלג]. וזה לשונו:

בירושלמי דצ"ה¹⁰: ר' חייא חזא לחד דקא מבזה עצרתא¹¹, למחר שרטט וכתב לי: ביום השמיני עצרת תהיה לכם. אל תקרי "תהיה" אלא "תחיה", ללמוד¹², שכל מי שמכבד עצרת הוא מחיה אותו. עכ"ל. וכ' המפרש¹³, שהדבר תמוה, מדוע לא דרש להם תיכף זה, ולמה המתין עד מחר? ע"ש מה שנדחק, שהוא משום דברים שבכתב אי אתה רשאי לאומרם בע"פ. אבל באמת הא ליתא, דהא אשכחן בגמ' דדרשו

8 עי' לעיל הערה 5. 9 עי' לעיל הערה 2. 10 דף צה[ז]. באיזו מסכת?
11 עי' לעיל הערה 2. 12 עי' לעיל הערה 3.
13 מה שמו? והשוה להלן הערה 19.

כמה פסוקים בע"פ, וכל לימודם היה בע"פ, ואנו אומרים פסוקים בע"פ, והטעם הוא כמ"ש תוס' **בתמורה (יד)**, דאין להקפיד אלא בדברים שמוציא אחרים ידי חובתם, יעוי"ש, וא"כ גם הוא היה יכול לדרוש להם תיכף. וגם לא מסתבר שלא היה חומש אצלם.

ע"כ נ"ל, שהוא על פי מה דאמרינן **במגילה (כד)**, דאמר רבי לר"ש בריה: לך אמור לר' חייא: כשאתה מגיע לפסוק "וחכיתי לד" לא נמצא [ת] מחרף? ופירש"י, שלא היה יכול לומר חי"ת רק ה"א. ועי' **ב"מ (פו)** תוס' ד"ה אחתינהו. ולפי"ז מיושב בפשיטות, דכיון דר' חייא לא היה יכול לומר חי"ת לא היה יכול לדרוש "אל תיקרי" זה בפה, ולכן המתין עד מחר וכתב זה הדרש. וזה ברור ופשוט.

על כך מיהר להגיב ר' **יעקב שור (הנ"ל)**:

מ"ש בסוף החוברת אות ט בביאור **הירושלמי**, כבר נדפס זה בשמי בספר ועד לחכמים¹⁴, אות ר' חייא, בשנת תרלא, כד הוינא טליא¹⁵. ושם נוסף, שבס' **שם הגדולים** החדש, אות ר' זלמן, הביא כן בשם הגאון ר' זלמן מרגליות זצ"ל, שנשאל מהגאון מאפטא זצ"ל על ירושלמי זה והשיב לו כן וקלסיה. יעוי"ש ([ראש] הפסגה, קובץ שני, ווילנא תרנו, עמ' 52, סימן ג).

והעיר העורך, ר' **הלל דוד הכהן טריווש**:

ומ"ש באות ג בביאור **הירושלמי** בהא דר' חייא, כן כתב לנו הגאון מוהר"ר דובער עליאש האבד"ק קאמעניץ, שכן שמע מחותנו הגאון המנוח מוהר"צ ראפפארט הכהן, בעל עזרת כהנים על הספרא, בשם הגאון מוהר"ז מרגליות ז"ל, שאמר כן לפני הגאון מאפטא (שם, עמ' 53). וכבר תמה ר' **זלמן אסטראווסקי**: דאיך נעלם מהגאונים הללו דברי התוס', שם במגילה, שכתבו, דכשהיה מתכוין לקרוא החי"ת קורא אותו שפיר, אבל לא בקל. יעוי"ש. ואיך התעצל ר' חייא לכוין לקרוא החי"ת שפיר, להציל ההוא גברא מחילול יו"ט. אתמהא? ([הר] הפסגה, קובץ רביעי, ווילנא תרנז, עמ' 35).

נוסח ה

עד שבא החכם ר' **אברהם עפשטיין**, החוקר לכל דבר עד תכליתו, וגילה¹⁶ את מקורו הראשון של "ירושלמי" זה בדברי ר' **יואל בעל שם**:

14 צ"ל: וועד חכמים.

15 בחתימת הספר הנ"ל הוא כותב: מהרתי לחבר ספר בעודני צעיר לימים עולל ויונק בן טו טז שנה.

16 בירושלים של לונץ, ז (תרסו) עמ' 154—157. עיין שם. ואגב אעיר, כי מאמר זה נשמט מרשימת כתביו של אברהם אפשטיין שפרסם שמואל [אברהם] פוזננסקי בתוך ZFHB XXI (1918) עמ' 18—25.

וכגון אותן המחליפים בדבורם בין ה' לח'. ומדי דברי בזה אודיעך בשם הרב המא"הג כמוה"ר יואל בעל שם נר"ו, בה"ה מוהר"ר אורי מזאמשט, בביאור ירושלמי :

רבי חייא חלף אדוך פלן זי, אתו וא"ל, דקא מזלזלי אנשי בע"ש¹⁸. נטל פתקא וכתב עליה : ביום השמיני עצרת תהיה לכם. אל תקרא "תהיה" אלא "תחיה" (ר"ל : עי"ז יהיה לכם אריכות ימים, ע"ש בבעל הפירוש¹⁹).

וקשה, למה נטל פתקא ולא אמר בפיו בהדי[א]? ונראה לה"ה מוהר"ר הנ"ל, דאי בכמה מקומו²⁰, דר' חייא לא היה יכול לדבר ח, וכשרז"ל²¹ במגילה : כשאתה מגיע לוחכית[י] לה' לא נמצאת מחרף כו'. ר"ל, שהיה אומר "והכיתי" נמצא הוא חירוף כלפי מעלה. ובזה מבואר, שלפי שר"ח לא היה יכול לומר בהדי[א] "אל תקרי תהיה אלא תחיה", כי הוא היה קורא ח כמו ה, ע"כ נטל פתקא כו'.

ע"כ מה"ה כמוה"ר יואל הנ"ל. והוא נכון, אף שהוא קרוב להצלה²² (מפעלות אלקים, זאלקווא, תפד, אות הא, סימן קטז).

והספר הנ"ל שימש מקור לר' רפאל משה בן שמואל אלבאז, שכתב בספרו "עדן מקדם" (פאסטש) ערך "שמיני עצרת"²³ :

איתא בירושלמי : ר' חייא חלף אדוך פלן, אתו ואמרו ליה, דקא מזלזלי אינשי בשמיני עצרת. נטל פתקא וכתב עליה : ביום השמיני עצרת תהיה לכם, אל תיקרי "תהיה" אלא "תחיה". ע"כ. ופי' המפרש שים²⁴ : שעל ידי זה יהיה לכם אריכות ימים.

וקשה, למה נטל פתקא ולא אמר בפיו בהדיא ? ופי' הרב מוה"ר יואל בעל שם זל"ה, ע"פ מאי דאיתא בכמה מקומות בגמ'²⁵, דר' חייא לא היה יכול לבטא חי"ת, ובמקום חי"ת היה אומר ה"א. וכמ"ש במגלה : כשאתה מגיע ל"נפשנו חתה לה"²⁶ לא נמצאת מחרף ומגדף ? ובזה יבוא על נכון, שכיון שר' חייא לא היה יכול לומר בהדיא "אל תיקרי תהיה אלא תחיה", והיה קורא שניהם "תהיה", לכן נטל פתקא וכתב וכו'. ודוק.

17 עי' לעיל הערה 1.

18 צ"ל : בש"ע — בשמיני עצרת. ועי' לעיל הערה 2.

19 מי הוא ? השוה גם לעיל הערה 13.

20 לא מצאתי אלא במסכת מגילה (כד) : בלבד. עי' להלן.

21 וכמו שאמרו רבותינו זכרונם לברכה. 22 צ"ל : להלצה.

23 על מקור זה חייב אני תודה לידידי המנוח הרב יהודה אבידע ז"ל.

24 עי' לעיל הערה 19. 25 עי' לעיל הערה 20.

26 זכרוננו הטעהו והביא פסוק זה (תהלים לג כ) במקום "וחכיתי לה" ו ואולם עי' ספר חסידים סי' יח : אותן המגמגמין בלשון וקורין לחי"ת ה"א... כשמגיעים ל"נפשנו חתה" לא נמצאו מחרפים ומגדפים ?

לבסוף יהיה זה מן הענין להביא את הסיפור שלפנינו בצורה שניתנה לו על-ידי ש"י עגנון בספרו "בנערינו ובזקנינו", פרק שלשה ועשרים, 'מתוך דבר הלכה' ²⁷ :

אמר לי אבא, כשאתה בא לפיטשיריץ לך אצל הרב ואמור לו בשמי חידוש זה שאמר לפני בטשורטקוב מובא בשם רבי יעקב שור שאמרו כשהיה בן יד שנה והביאו אביו בהקדמה לספרו ²⁸, אלא שכבר קדמהו הגאון רבי זלמן מרגליות. מובטחני שהרב מפיטשיריץ ישמח לשמוע שנתכוון לדעת הגדולים...

מובא בירושלמי ר' חייא נפק לברייתא חזי דמחללי מעצרתא אמר למחר אכתוב בפיתקא אל תקרא עצרת תהיה לכם אלא תחיה לכם, ומי שחפץ חיים שוב אינו מחללו. ועל דבר זה הקשה הרב מפיטשיריץ, למה לא יצא ר' חייא מיד לדרוש ולמה היה צריך להמתין עד שיכתוב בפיתקא ?

אמרתי לאבא, באמת קושיא גדולה הקשה הרב מפיטשיריץ, למה היה רבי חייא צריך להמתין עד שיכתוב בפיתקא.

אמר לי אבא, רואה אתה בני, אתה שואל למה ואין אתה יודע לתרץ, ורבי יאנקלי שור כשהיה בן ארבע עשרה שאל ותירץ, והרי אתה ברוך השם כבן שמונה עשרה ואתה נזקק להמתין עד שיבואו אחרים ויתרצו... אתה שואל למה לא יצא רבי חייא מיד. זכורני שהיית מתרץ שאלות חמורות מזו תוך כדי דיבור... רצונך לשמוע את התירוץ ?

מפורש בבבלי מגילה דף כד אמר ליה רבי חייא לרבי שמעון בר רבי אלמלי אתה לוי פסול אתה מן הדוכן משום דעבי קלך. אתא אמר ליה לאבוה. אמר ליה זיל אימא ליה כשאתה מגיע אצל (ישעיה ח) וחכיתי לה' לא נמצאת מחרף ומגדף. ופירש רש"י ז"ל שהיה קורא לחיית"ן היהי"ן נראה אומר והכיתי נמצא שרבי חייא לא היה יכול לדרוש בעל פה עצרת תחיה לכם אלא תהיה לכם, שהרי לא היה יכול להוציא חי"ת בלשונו, לכך אמר למחר אכתוב בפיתקא.

לאחר שהרצה אבא לפני את הדברים אמר לי, ומה אתה אומר לתירוץ זה בני ? אמרתי לו, הדברים מתקבלים על הלב. אמר לי, התירוץ תירוץ הוא, אלא השאלה אינה שאלה. אמרתי לו, מה פירוש השאלה אינה שאלה ? אמר לי, חזרתי בכל הירושלמי ולא מצאתי זכר לדבר זה, ולחנם נתחבטו כל אותם הגאונים למצוא תירוץ. עמדתי משתומם, בכל הירושלמי ?

27 כל סיפוריו, תשיג, כרך שלישי, עמ' שלו—שלא. תודתי נתונה לסופר א"ז בן-ישי, שהסב תשומת לבי לדבר.

28 מה שם הספר ? ועי' לעיל נוסח ג : ברם נוסח עגנון קרוב יותר לנוסח ב.